

approaches to determining its criteria of effectiveness or inefficiency in regulating international political processes. The paper also highlights the main arguments of scholars and authors-initiators of the document for both positions and identifies the main reasons for the failure to implement the provisions of the Briand-Kellogg Pact. Such research methods as analytical-synthetic, historical-comparative and examination of documents are used in the article. The author highlights the prospects for further research and provides recommendations for the development of the topic.

Keywords. Kellogg–Briand Pact, historical significance, criticism, international relations, international law.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Carroll F. Kellogg–Briand Pact (1928). The Encyclopedia of Diplomacy. Edited by Gordon Martel. 2018. (Wiley Online Library (JohnWiley & Sons, Ltd.)). Pp. 1–4.
2. The Avalon Project : Kellogg-Briand Pact 1928. Yale Law School Lillian Goldman Law Library. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/kbpact.asp.
3. Киссинджер Г. Дипломатия. Москва: Научно-издательский центр «Ладомир», 1997. 847 с.
4. Дюррозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів. Київ: Основи, 1999. 903 с.
5. Nelsson R. The Kellogg-Briand pact: world treaty to outlaw war – archive, 1928. *The Guardian*. 2018. URL: <https://www.theguardian.com/world/from-the-archive-blog/2018/jun/14/kellogg-briand-pact-outlaw-war-paris-1928>.
6. Walt S. There's Still No Reason to Think the Kellogg-Briand Pact Accomplished Anything. *Foreign Policy*. 2017. URL: <https://foreignpolicy.com/2017/09/29/theres-still-no-reason-to-think-the-kellogg-briand-pact-accomplished-anything/>.
7. Хрестоматия по истории международных отношений / Сост. Д. В. Кузнецов. В 5-ти книгах. Книга 4. Новейшее время. Благовещенск: Благовещенский государственный педагогический университет, 2013. 2210 с.
8. Hathaway O. The Internationalists: How a Radical Plan to Outlaw War Remade the World. New York: Simon & Schuster, 2017. 608 с.
9. Bunck J. The Kellogg-Briand Pact: A Reappraisal. *Tulane Journal of International & Comparative Law*. 2019, Spring 2019, Vol. 27 Issue 2. Pp. 229–276.

УДК 94:930.2"1386/1648"(477)(045)

ГОСПОДАРСЬКІ ЗЕМ'ЯНИ-ШЛЯХТИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У СЕРЕДИНІ XIV – СЕРЕДИНІ XVII ст.

О. У. Блінова, І. В. Пятницькова

Анотація. У даному дослідженні подано інформацію про господарських зем'ян-шляхти. Описуються їх права та обов'язки у період з середини XIV – по середину XVII століття. Вказуються особливості її майнового та етнічного стану на українських землях. Методологічною основою дослідження є системний підхід, загальнонаукові (аналізу, синтезу, узагальнення) та спеціально-історичні методи. Специфіка досліджуваної теми передбачає застосування порівняльно-історичного методу.

Ключові слова: шляхта, зем'яни-шляхта, привілеї, українська шляхта.

Долучившись до шляхетського стану не значило автоматично отримати всі повноваження шляхетських прав. При поділі шляхти на «нижчу» та «вищу» ставились в пріоритеті два таких основних аспекти: перший – це обсяг прав на земельні володіння, а другий – це юрисдикція, тобто службове та судове підпорядкування шляхтича. До «вищого стану», належали власне, господарські зем'яни-шляхта. Вони в свою чергу були безпосередніми підданими (слугами) правителя, котрі мали право повного та безобмеженого розпорядження маєтками, що становили їхню невід'ємну приватну власність.

Одним із перших дослідників цієї проблеми був М. С. Грушевський, який висвітлював різноманітні аспекти шляхетського стану. Також, цю тему розвивав І. П. Крип'якевич, у його роботі було проаналізовано розвиток шляхетства, що вели свій родовід з Галицько-Волинської держави. На сучасному етапі одними із найгрунтовніших праць з цієї проблематики є роботи дослідниці Н. Яковенко.

Мета цієї наукової розвідки полягає в аналізі процесу розвитку та становлення шляхетського стану зем'ян-шляхти на українських землях у середині XIV – середині XVII ст.

На Київщині набагато виразнішим, ніж на Волині, був наступ на дрібне боярство місцевої адміністрації. Це був регіон, де зосереджувалася основна маса королівщин, а також, де нарівні із господарськими зем'янами мешкали чималі замкові зем'ян-ленники.

Шляхетське походження для людей, зобов'язаних до ординської служби, стало актуальним лише після земських реформ 1560-х рр. Воно було обумовлене формуванням повітових станових корпорацій. Хоча, формально боярство лишилося в старостинському присуді, вони все більше схилилися до нових об'єднань та намагалися вийти з-під влади старост. Ці реформи, за словами М. Довнар-Запольського, провели різку межу між шляхетським самоврядуванням й управлінням рештою суспільних верств, остаточно відгородивши в соціальному плані шляхту від нижчих станів [1, с. 42].

Одним з осередків шляхти-рицарів Правобережжя (так званої околичної шляхти) була давня Овруччина (Зауська волость Овруцького повіту, звідки і друга назва шляхти – зауська шляхта). Вона включала такі райони сучасної Житомирської області, як Овруцький, Коростенський, Народицький, Малинський, Лугинський, Олевський. Основну причину напрочуд одностайного та завзятого опору, який чинили зауські бояри спробам майже всіх старост підважити їхні шляхетські права, В. Антонович вбачав у тому, що заушани були нащадками найдавнішого місцевого руського боярства, коріння якого сягає дружинників київських князів, і саме це породжувало загострене відчуття етнічної та конфесійної (православної) спільності [2, с. 4, 22–39].

Другий аспект справді, у міжетнічних і міжконфесійних конфліктах зауське боярство виступало такою ж злютованою й одностайною силою, як і в боротьбі за свої станові права, а за Руїни демонструвало вельми жорстокий і непримиренний дух ненависті, який розділяв тоді українців і поляків.

Зауським боярським волостям (або, як її називав В. Антонович, «шляхетської околиці»), сприяли тісні згуртування суто поліської специфіки замкнутого побуту, остаточно злютованої спільною зовнішньою загрозою, такою як наступом старост. Відсутність великих розбіжностей у майновому рівні, неабияк сприяла консолідації зауської шляхти.

У 1571 р. за податковою документацією у селі Невмиричах налічувалось такої шляхти – 9 димів, у Левковичах – 6, Барановичах – 2, Кубилині – 15, Закусилах – 4, Гапоновичах Мочульських – 4, Верповському – 2 дими і т. д. [3].

Згідно з реєстром збору людей на військову службу 1579 р., на Заушші й в суміжній Овруччині існувало 32 села такого типу, де значилося 207 боярських димів-дворів [3]. Тобто, беручи за середнім коефіцієнтом залюдненості (5–6 осіб на дим),десь 1200 душ шляхти.

У Литовських статутах 1529 р. і 1566 р. досить детально було розписано процедуру засвідчення шляхетства. Проте, від початку XVII ст. шляхетське походження дрібного шляхтича викликало сумнів і стало особливо актуальним під впливом загальнодержавного законодавства, фактично після сеймової ухвали 1601 р. про утруднення доступу низам до набуття шляхетської гідності.

Дрібні та найдрібніші зем'яни напередодні Національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького становили абсолютну більшість шляхетського загалу. На Київщині їх було понад 76 % від усіх землевласників, хоча належало їм лишедесь 11 % поземельного фонду [4, с. 82]. На Волині співвідношення ще контрастніше: дрібної шляхти нараховуємо до 71 %, а землі в її власності – до 6 % [5].

Вочевидь, процес обезземелення тривав безупинно, супроводжуючи природну циркуляцію землеволодінь між власниками. На межі XV–XVI та XVI–XVII ст., можна спостерігати і два спалахи, коли чергове піднесення князівської потужності, виступало головним прискорювачем правил. Дрібну шляхту розоряли: по-перше дорожнеча військового спорядження, а по-друге – природний приріст населення і множення та розгалуження боярських родин, засновники яких отримали колись земельну вислугу.

Вартості військового обладунку (зброї, панцира та коня), в якому боярин-шляхтич мусив виїжджати сам і ставити свій почет «на потребу господарську», то вона, безумовно, перевищувала прибутки дрібного зем'янина.

За уставом 1529 р., бояри, котрі не мали підданих (яких називали «убога шляхта»), мусили їхати на війну споряджені «вodle можности своеє», а в свою чергу нез'ява на службу каралася конфіскацією маєтку. Перераховане в ухвалі 1528 р. озброєння, залишилося обов'язковим до кінця століття.

Очевидно, що родова вислуга яка була отримана кимось з поміж засновників роду, котра з плином часу була розподілена та перерозподілена поміж нащадками, уже не могла їх усіх утримати. Сірячкова шляхта мало чим відрізнялася засобами виробництва від сусіда-селянина, тому що також власноруч обробляла свої ґрунти.

Типовим прикладом щодо малоземельної шляхти може виступати розгалужена родина волинських зем'ян Гуляницьких, таких самих «панів над собою», котрі і згадані Каленські в Заушші, Радіївські на Барщні чи десятки інших зі шляхетської дрібноти.

Мізерні землеволодіння підштовхували представників шляхетського роду Гуляницьких, як і решту такої ж шляхти, до пошуку засобів прожитку. На той час існувало декілька способів покращити своє майнове становище. Однією із найпоширеніших серед них форм була служба на векнязівських і князівських дворах або у судово-адміністративному органах влади. Переважна більшість цих владних структур поповнювалася саме за рахунок дрібної шляхти. Вони обіймали посади штатних канцеляристів, низових судових урядників, адвокатів, тобто найнижчої ланки місцевих органів управління та влади. Це обумовлювалося діючим законодавством та загальними правовими нормами. Вони визначали, що дрібними судовими виконавцями при судах, могли виступати лише особи шляхетського походження.

Іншим способом покращити своє матеріальне становище, зберегти старі та здобути нові привілеї для шляхти залишалася військова служба. Малозаможна шляхта складала основу корогів (підрозділів польсько-литовської армії), які представляли собою легкоозброєну рухливу кавалерію. Кожен шляхтич служив у них у якості гусарів, зі своїм почтом, що включав 2–4 челядника, озброюючи й утримуючи їх на власний кошт.

Шляхетський стан на території України в означений період був достатньо етнічно строкатим. Народність визначалася територіальним розташуванням, і на регіональному рівні мала свої особливості. Зокрема, серед етнічного коріння рядової шляхти центрально-українського регіону в XIV–XV ст. досить часто зустрічалися представники тюркських народів.

З середини другої половини XVI ст. на українських теренах спостерігалася збільшення серед місцевого шляхетського стану литовців, білорусів. За службу вони отримували землі, заводили тут сім'ї, і поступово осідали. Так, литовське коріння мали представники таких родин, як Борецько, Рило, Єрлич, Римша, Ломейко, Корбут, Нарбут та ін. Серед білорусів першими були Богатки, Бурі, Гричини, Гарабурди, Долбенки, Дівочки, Бурчаки, Дручани (в Україні їх називали Дручанами Княгининськими), Овсяні, Потії, Тури, Лойки та ін.

У XIV ст. Закарпаття перебувало під владою Угорщини. Ймовірно, що саме з земель Угорського королівства прийшли на українські землі шляхетські роди Кашаї, Венгрини (Угриновичі), Кокорики, Єштвани (Іштвани), Катунічі, Міроші, Сербини, Балки, Бегери, Макидони. Панування Молдавського князівства на Буковині спровокувало появу на українських землях шляхтичів молдавського походження. Серед них були Волошини (Улашнів), Балики, Бринзи, Івонь, Гавсовичі, Лупандичі, Прокулеї, Мушати, Тисулевичі, Радунівичі, Цати, Сигнатори, Сангурови.

Дуже несподіваними для України є шляхетські прізвища італійського походження: Гузельфі, Квалита, Ганібели Влохи та Ламбардієвичі (Лампарти) Влохи, Карлочі. Їх появу

на українських землях можна пояснити персональними зв'язками з окремими князями, або отриманням земельних вислуг у якості оплати за найманську військову службу.

Розвиток безпосередньо української шляхти був ускладнений політичними обставинами того часу, тривалою відсутністю держави, засиллям польської влади та масштабними процесами полонізації. Прикметний є те, що і в більш пізній час вони мали своє продовження. Зокрема, упродовж XVIII – початку XIX ст. мовно-культурна полонізація на Правобережній Україні спричинила до того, що частина українських родин на мотиві однойменного звучання прізвищ, або їх полонізованої вимови, почали уподібнювати себе зі шляхтою польського походження.

Саме тому, серед «польської шляхти» випадково опинились українські зем'яни такі, як Венгрини (Угриновичі), Борщовські, Вербицькі (згодом Вежбицькі), Бушинські, Вербовські (згодом Вежбовські), Галчиновські, Галузовські (згодом Галензовські), Горайни (відгалуження Бережецьких), Глуські, Головацькі (Гловацькі), Корчовські, Гошовські, Ходаковські та багато інших.

Отже, серед так званої шляхетської ієрархії не менш важливе місце займали господарські зем'яни-шляхта. Зокрема, дрібні та найдрібніші зем'яни напередодні Національно-визвольної війни становили абсолютну більшість шляхетського загалу на українських землях. Це була найбільш вразлива група шляхти, оскільки їх матеріальні статки та землеволодіння були не значними. Збереження права володіти ними вимагало брати участь у військових діях. Це ще в більшій мірі ускладнювало їх матеріальне становище, оскільки передбачало забезпечення себе та почту всім необхідним військовим спорядженням. Також, якщо підсумувати строкатість етнічних витоків української шляхти, то потрібно наголосити на яскраву феноменальність цього явища. Оскільки на українських землях вона поповнювалася татарами, литовцями, білорусами, молдаванами, угорцями, і навіть італійцями. Серед критерій відбору правил не етнічні витoki, а саме мужність і заповзятливість через ситуацію постійної війни зі Степом.

Аннотация. В данном исследовании представлена информация о хозяйственных землях-шляхты. Описываются их права и обязанности в период с середины XIV – по середине XVII века. Указываются особенности ее имущественного и этнического состояния на украинских землях. Методологической основой исследования является системный подход, общенаучные (анализа, синтеза, обобщения) и специально-исторические методы. Специфика исследуемой темы предусматривает применение сравнительно-исторического метода.

Ключевые слова: шляхта, зем'яни-шляхта, привилегии, украинская шляхта.

Abstract. This study provides information on the economic lands of the nobility. Their rights and responsibilities from the middle of the 14th to the middle of the 17th century are described. The peculiarities of its property and ethnic condition in the Ukrainian lands are indicated. The methodological basis of the study is a systematic approach, general scientific (analysis, synthesis, generalization) and special historical methods. The specificity of the research topic involves the use of comparative-historical method.

Key words: gentry, landowners-gentry, privileges, Ukrainian gentry.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Довнар-Запольський М. В. Украинскии староства в первой половине XVI в. К., 1908. 42 с.
2. Антонович В. Б. Содержание Актов о козаках 1500–1648 год. Архив ЮЗР. К., 1863. Ч. 3, т. 1. 4, 22–39 с. URL: <http://elibrary.shpl.ru/ru/nodes/1810-ch-3-t-1-akty-o-kozakah-1500-1648-1863#mode/inspect/page/7/zoom/4>
3. Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. Київ: Критика, 1993. 472 с.
4. Яковенко Н. М. Склад шляхти-землевласників Київського воєводства напередодні визвольної війни 1648–1654 рр. Феодалізм на Україні. Київ, 1990. 82 с.
5. Баранович О. Залюднення України перед Хмельниччиною. Ч. 1: Залюднення Волинського воєводства в першій половині XVII ст. Ол. Баранович, Всеукр. акад. наук Соц.-екон. від. Комісія іст.-геогр. Київ, 1930. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Baranovych_Oleksii/Zaliudnennia_Ukrainy_pered_Khmelnichchynoiu_Ch_1/